

*Кожевніков В. М., кандидат історичних наук,
доцент кафедри морально-психологічного
забезпечення Академії сухопутних військ (м. Львів)*

ЗДІБНОСТІ ТА ОБДАРОВАНІСТЬ ПОЛКОВОДЦЯ

У статті розглянуто проблему вивчення загальних розумових здібностей та якостей розуму видатних полководців минулого, які необхідні воєначальнику при здійсненні специфічної діяльності у сучасних умовах.

Ключові слова: здібність, обдарованість, уміння, діяльності, інтелектуальної діяльності.

В статье рассмотрена проблема изучения общих умственных способностей выдающихся полководцев прошлого, которые необходимы военачальнику при осуществлении специфической деятельности в современных условиях.

Ключевые слова: способность, одаренность, умение, деятельности, интеллектуальной деятельности.

The article considers the problem of studying the general intelligence and sense of qualities th prominent generals of the past, required military leader in the implementation of specific activities in the modern world.

Keywords: ability, aptitude, ability, activity, intellectual activity.

У сучасних умовах гостро постало питання щодо відкритості для суспільства його важливого соціального інституту яким вважається армія. Це обумовлено багатьма чинниками та подіями, що трапились за участю збройних сил в останні роки не тільки у нашій державі, а й у всьому світі.

У статті ми розглянемо проблему вивчення загальних розумових здібностей та якостей розуму видатних полководців минулого, які необхідні воєначальнику при здійсненні специфічної діяльності у сучасних умовах. Розгляд цих здібностей та якостей буде корисним для будь-якої професійної діяльності у мирному часі, особливо, коли вона пов'язана із керуванням соціальними системами.

Вивчення цієї проблеми нами здійснено і творчо опрацьовано на матеріалах дослідження видатного вченого-психолога Б.М. Теплова "Розум полководця", яке він провів у 1942-1945 роках на основі воєнно-історичних матеріалів, і яке зберігає свою актуальність до теперішнього часу.

Щоб прийти до єдиного розуміння таких понять, як "здібність" та "обдарованість", що застосовані Б.М. Тепловим у вище означеній праці, нам необхідно розкрити деякі положення іншого дослідження цього автора, здійсненого у 1941 році. У ньому автор, не претендуючи на розкриття загальної теорії обдарованості, намагається розкрити, у приблизній формі, зміст основних понять вчення про обдарованість, виявити й усунути деякі помилкові точки зору щодо дослідження цієї проблеми [4].

Б.М. Теплов подає три ознаки "здібностей": по-перше, здібності – це індивідуально-психологічні особливості людини, що відрізняють її від інших; по-друге, це не взагалі загальні здібності, а лише ті, що приводять до успіху у певній діяльності; по-третє, поняття "здібності" це не лише ті знання, уміння та навички, що вироблені у даної людини, але й її здатність швидко та успішно набувати ці уміння і навички [4, с.10].

Як правило, у повсякденній діяльності під "здібностями" розуміють такі індивідуальні особливості людини, що не зводяться лише до наявних знань, умінь та навичок, але які здатні пояснити легкість та швидкість їх, набуття.

В основі розвитку здібностей знаходяться задатки, тобто вроджені анатомо-фізіологічні особливості людини. Б.М. Теплов визначає, що поняття "вроджені задатки" ні в якому разі не тотожне поняттю "спадкові задатки". Він не заперечує науковість останнього поняття, лише звертає увагу на помилковість вживання його у тих випадках, коли відсутні суттєві докази того, що дані задатки повинні бути пояснені спадковістю [4,с.11].

Здібності людини можуть існувати тільки у безперервному розвитку, у динамічному процесі. Розвиток здібностей здійснюється тільки у процесі тої чи іншої теоретичної або практичної діяльності. Б.М. Теплов робить висновок, що здібності не можуть виникнути поза відповідної конкретної діяльності, застерігаючи, що не можна розуміти справу так, що здібність існує до того, як розпочалась відповідна

діяльність, і тільки використовується у ній. Справа не в тому, що здібності проявляються у діяльності, а в тому, що вони створюються у ній [4, с.15].

Неможливо безпосередньо перейти від окремих здібностей до можливості успішного виконання людиною тої чи іншої діяльності. Перейти до цього можливо за допомогою більш синтетичного поняття – “обдарованості”, що розуміється як своєрідне якісне поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого або меншого успіху у виконанні того чи іншого виду діяльності.

Своєрідність понять “здібність” та “обдарованість” полягає у тому, що властивості людини розглядаються у них із точки зору тих вимог, що пред’являє та чи інша практична діяльність. Тому неможливо вести мову про обдарованість взагалі. Можливо розглядати обдарованість лише до чого-небудь, до певного виду діяльності. Від обдарованості залежить не лише успіх у здійсненні діяльності, а тільки можливість досягнення цього успіху [4, с.19].

Видатний німецький військовий теоретик К. Клаузевиць написав, що на вищому пості головнокомандувача розумова діяльність належить до найбільш складних, які тільки випадають на долю людського розуму [1]. Безперечно, що діяльність полководця висуває значні вимоги до розумових здібностей. Полководцеві необхідні дві значні психічні якості: “видатний розум” і “сильна воля” (причому під словом “воля” розуміється досить складний комплекс властивостей: сила характеру, мужність, рішучість, енергійність, наполегливість тощо).

Наполеон зрівнював справжнього полководця з “квадратом”, у якому основа – воля, а висота – розум, тобто у якого воля й розум урівноважені.

М.І. Драгомиров відмітив, що у цій проблемі “рівновага у природі зустрічається рідко” [4, с.257]. Постає запитання, що бажане – порушення рівноваги у бік волі чи у бік розуму?

Наполеон зазначив, що у разі відсутності у діяльності полководця рівноваги між розумом і волею, краще мати більше характеру чим розуму. Він сказав: “Люди, що мають багато розуму і мало характеру, менше за все придатні до цієї (військової) професії. Краще мати більше

характеру і менше розуму. Люди, що мають посередній розум, але достатньо наділені характером, часто можуть досягнути успіху у цьому мистецтві” [4, с.259].

Без здатності до максимальної продуктивності розуму в умовах максимальної небезпеки неможлива праця полководця.

Перед воєначальником проблема стоїть у цілому, справа не в окремих, чудових ідеях, а у здатності охопити всю проблему і віднайти такі шляхи її вирішення, що є найкращими у всіх відношеннях.

У військовій справі конкретність мислення – необхідна умова успіху. Справжній військовий талант – це завжди “талант цілого” і “талант деталей”.

Перша особливість інтелектуальної праці полководця – колосальна складність інформаційного матеріалу, який необхідно аналізувати.

Друга характерна особливість – простота, ясність, визначеність думок та результатів цієї праці, тобто тих планів, комбінацій, рішень, що ухвалює полководець.

Для інтелектуальної праці полководця типові: надзвичайна складність наявного інформаційного матеріалу, простота та ясність кінцевого результату. На початку діяльності воєначальник здійснює аналіз складного інформаційного матеріалу, на кінцевому етапі – його синтез, результатом якого є прості та визначені положення. Процес перетворення складного інформаційного матеріалу у простий – цією короткою формулою можна позначити одну з важливих сторін у функціонуванні розуму полководця.

Наявність цієї здібності у військової людини ще не означає, що вона здатна бути талановитим полководцем, але, безперечно, що людина, яка володіє нею являється досить цінним військовим працівником.

Діяльність полководця є успішною, коли дотримана обов’язкова умова – добре розвинута здібність аналізу та синтезу інформаційного матеріалу.

Синтез інформаційного матеріалу не тільки здійснюється за аналізом, але передусім йому. Для успішної діяльності воєначальника необхідна значна “гнучкість” і “воля розуму” [4, с.275].

Розум полководця ніколи не повинен бути заздалегідь пов’язаним ідеями

керівництва, обрисами майбутніх оперативних планів, замислами можливих комбінацій, з точки зору яких проводиться аналіз обстановки.

Аналітична робота полководця виключає поспішність, тобто відсутність терпіння та витримки, лінє мислення, що припиняє важку й копїтку роботу щодо аналізу інформації, як тільки відчувається яка-небудь можливість підійти до якого-небудь висновку. Полководцеві необхідна швидкість, іноді навіть миттєвість мислення.

Аналіз, що проводить воєначальник – є систематизованим аналізом. Уміння знаходити і виділяти основне та постійна систематизація інформаційного матеріалу – це важливі умови, що забезпечують єдність аналізу й синтезу, тобто “рівновагу” у розумовій діяльності талановитого полководця.

В умовах постійної небезпеки, відсутності достовірних відомостей, які надходять полководцю, дві здібності забезпечують його ефективне функціонування. Однією з них являється здатність передбачення результатів своєї діяльності, іншою є здатність швидко знаходити нові рішення у непередбачених змінах обстановки.

Без ризику та “дерзання” успішна діяльність полководця неможлива. Для позначення цієї важливої якості розуму полководця застосовують різноманітні вираження, такі як: здатність до ризику, сміливість мислення, мужність розуму, рішучість та ін. Необхідними умовами рішучості є “великий розум” (передбачливість) та мужність, що відрізняється від мужності щодо особистої безпеки [4, с.281-283].

Кращі воєнні операції, проведені талановитими полководцями виявляють чудову сумісність сміливості мислення із глибокою обережністю та обачністю.

Наполеон у другій половині своєї діяльності став утрачати рівновагу між сміливістю та обережністю, і як наслідок цього, він після 1812 року втратив віру у самого себе. Необґрунтована самовпевненість знищила його чудову обережність, а втрата обережності знищила впевненість у самого себе.

Наступними важливими здібностями полководців є максимальна ініціативність та

здатність підпорядковувати волю свого ворога.

Планування являється дуже важливою складовою у діяльності полководців та їх штабів. У ньому проявляються виняткові труднощі в інтелектуальній роботі воєначальника. Перш за все воєнне планування потребує від полководця значного утримання. Він повинний утримуватися від того, щоб планувати занадто докладно, занадто далеко наперед, утримуватися від передчасного планування, точніше від передчасного ухвалення планів.

Талановитим полководцям вдається не розробляти детальних планів по ряду наступних причин: по-перше, вони уміють феноменально легко створювати плани, мають значну “силу уявлення” комбінаторні здібності, творчу енергію. Крім того, вони безперервними вправами розвивали у собі ці риси до рівня майстерності. По-друге, талановиті полководці завжди мали декілька придатних до використання планів. По-третє, полководці витрачають масу енергії та часу для збирання тих конкретних даних, які повинні слугувати інформаційним матеріалом для створення плану.

Воєнні плани не можуть бути незмінними, застиглими і мертвими. Вони повинні бути схожими на живі організми, що кожному мить змінюються, обновлюються і завдяки цьому зберігають свою життєздатність. Крім того, полководець, повинний бути готовим до радикальних змін планів, коли цього вимагають обставини.

У відношенні ухвалених планів талановитий полководець проявляє гнучкість, не допускає захопленості своїми особистими планами.

Ще однією рисою талановитого полководця є тверде відстоювання ухвалених рішень до тих пір, доки проти них не з’явиться рішучих доказів.

Таким чином, природа війни пред’являє до полководця дві прямо протилежних вимоги: з однієї сторони, вона вимагає високої гнучкості у зміні раніше ухвалених рішень, а з іншої – великої наполегливості та твердого відстоювання цих планів.

Отже, гнучким повинний бути розум полководця, твердою – його воля. Не підлягає сумніву, що здатність дотримуватися раніше ухваленого плану, не звертаючи уваги на будь-які перешкоди, припускає наявність у полководця сильного

характеру і непохитної волі. Наполегливість є, безперечно, якістю волі. Але все ж таки формула: гнучкість повинна бути властивістю розуму, а наполегливість – властивістю волі сильно спрощує та схематизує проблему.

Наполегливість, яка керується не “міркуваннями” розуму, а іншими мотивами: самолюбством, надмірною впевненістю у себе, відсутністю мужності для визнання своїх помилок – це вже не завзятість і наполегливість, а упертість, риса для полководця досить небезпечна.

“Керувати – означає передбачати”, – так написано у старому афоризмові. У полководця існують два шляхи успішного передбачення подій та результатів своєї діяльності: по-перше, здійснення розрахунку, це потребує великого запасу специфічних знань та умінь знайти головну “позицію”, від якої цей розрахунок проводити; по-друге, ставити себе на місце противника, здатність розмірковувати та вирішувати за нього; по-третє, емоційність, тобто єдність почуттів полководця та армії, полководця та всього народу.

У непередбачених змінах обстановки дуже важливою для полководця є властивість його розуму швидко орієнтуватися в обстановці та міркувати щодо вирішення поставлених завдань.

Здібність швидко орієнтуватися у складних ситуаціях і майже миттєво знаходити вірні рішення – називають по-різному, іноді це називають інтуїцією, “вірним воєнним поглядом” [4, с.318-319].

З точки зору логіки або теорії пізнання, інтуїція не являється особливим шляхом пізнання, що існує поряд із відчуттям та мисленням. При проведенні психологічного аналізу діяльності полководців ми можемо говорити про інтуїцію, як про особливу здібність, про своєрідну сторону інтелектуальної праці, тому що при різній швидкості протікання інтелектуальний процес стає вже іншим, набуває нової якості, здійснюється іншими психологічними механізмами.

Для видатного полководця дуже важливою є розвинута здібність просторового та часового уявлення. В інтуїції полководця вони відіграють іноді вирішальну роль. Інтуїція видатного полководця – це дуже швидке, іноді навіть миттєве розуміння складної ситуації й

знаходження при цьому вірного вирішення проблем. Вона можлива тільки при довгочасній, складній, копіткій підготовці до інтелектуальної роботи. Інтуїція – це швидке рішення, що потребує довгочасної підготовки.

Учений, готує інтуїтивне рішення довгий час, працюючи над визначеною проблемою, а полководець готує себе, свій розум до того, щоб мати можливість інтуїтивно ухвалювати рішення нових, неочікуваних, непередбачених проблем.

Отже, для внесення уточнення щодо важливості інтелектуальної діяльності воєначальників необхідно зазначити, що для полководця недостатньо “природної сили розуму”, йому необхідні запас знань, а також висока й різностороння культура мислення.

Уміння охоплювати усі аспекти проблеми, швидко аналізувати надзвичайно складний інформаційний матеріал, систематизувати його, виділяти суттєве, намічати план дій та при необхідності миттєво змінювати його – все це навіть для самої обдарованої, талановитої людини неможливо без ґрунтовної інтелектуальної підготовки. Що стосується передбачення, то однією з важливих умов, виділених Б.М. Тепловим, є значний запас знань та умінь оперувати цими знаннями. Нарешті, інтуїція полководця є прямим результатом відповідної підготовки, тобто, а) накопичення великої кількості знань, б) своєрідної “готовності” цих знань і в) відпрацьованого вправами умінь вирішувати нові, неочікувані завдання.

Недостатньо сказати, що полководець має бути дуже розумною людиною. До цього необхідно додати, що полководець має бути високоосвіченою людиною, він повинен мати чудову військову підготовку і видатну загальну освіту.

Талановиті полководці були дуже освіченими людьми свого часу. Яскраві приклади цього присутні в античному світі. Олександр Македонський був учнем Аристотеля, Ганнібал мав видатну освіту того часу, Цезар по своїм знанням, блискучій культурі мислення знаходився у перших рядах визначних людей античного світу.

О.В. Суворов постійно піклувався про свою самоосвіту, він вважав це однією із перших обов'язків воєначальника і виконував цю настанову на протязі усього

Питання педагогіки

життя. У період солдатської служби (у віці 17-23 років) він наполегливо навчається і в домашніх умовах, і в кадетському корпусі. Усі кошти, які йому вдавалося накопичувати шляхом жорсткої економії, він витрачав на книги. Вільний час, який його товариші витрачали на грання у карти та вживання вина, він проводив за читанням книг. У цьому відношенні не було різниці між О.В. Суворовим та Наполеоном. Ці полководці мали ненаситну цікавість і жагу до пізнання невідомого, були невтомні, щоб її задовольнити. Коло інтересів цих двох великих полководців було надзвичайно широким, воно не обмежувалося тільки заняттями військовою справою. Їх освіченість була енциклопедичною.

У Наполеона можна особливо відмітити інтерес до математики (він із дитинства проявляв видатні математичні здібності), географії, історії, філософії. О.В. Суворов дуже добре знав математику, географію, філософію, але особливо відзначався знанням історії. Необхідно відмітити, що він проявляв схильність і безперечні здібності у вивченні іноземних мов. О.В. Суворов знав: німецьку, французьку, італійську, польську, фінську, турецьку, арабську та перську мови.

Загальним для О.В. Суворова й Наполеона є особливе відношення до літератури та відмінне її знання. В О.В. Суворова було велике впоодобання до поезії, у 24 роки він написав два вірші – “Діалог у царстві мертвих”. Наполеон захоплювався читанням “Вертера” Гете, вивчав французьких класиків Руссо, Вольтера, Мольєра, Корнеля, Расіна. Він постійно читав “Іліаду” Гомера, любив вести бесіди про “Дон Кіхота” Сервантеса.

Справа у тому, що читання художньої літератури дозволяло видатним полководцям знаходити матеріал “практичної психології”, який був необхідним для розвитку інтелекту воєначальника.

Необхідно відмітити ще одну загальну для Наполеона й О.В. Суворова рису – вони обидва відрізнялись самостійністю і високою критичністю думки.

Не менш важливою була притаманна для обох здібність суворої та негайної систематизації знань.

Ще одна здібність, що пов’язана із систематизацією знань – своєрідна “готовність” знань, тобто здатність негайно згадувати те, що необхідно у дану хвилину, постійна змобілізованість всього наявного запасу знань.

Таким чином, для видатних полководців недостатньо мати воєнний талант і сильний характер, всі вони прагнули глибокої і широкої освіченості, тонкої культури мислення [4 с.342].

О.В. Суворов не став би талановитим полководцем, якщо не був би найбільш освіченою людиною свого часу, якщо не мав би загальної ерудиції, що поставила його у перші ряди сучасних йому військових діячів. Наполеон бачив одну із важливих причин своєї “величності” у тій “виключній освіченості”, у тій “перевазі у знаннях”, яка виділяла його із військового оточення того часу.

Військові генії масштабу Суворова та Наполеона створюються у результаті величезної працездатності, що поєднана із безмежною цікавістю, прояву постійного інтересу до різних сфер людської діяльності.

Література

1. Клаузевиц Карл Филипп Готфрид фон. О войне /Подгот. Текста и комментарий Н.А. Чалдышова/. – М.: Моск. Рабочий, 1990. – 46 с.
2. Михайлов О.Н. Суворов. – М.: Мол. Гвардия, 1973. – 494 с.
3. Наполеон I. Избранные произведения. Т.1 – М.: Воениздат, 1941. – 352 с.
4. Теплов Б.М. Проблемы индивидуальных различий. – М.: Изд. Академ. пед. наук, 1961. – 535 с.